

Sołtysiak, Marian

Muzeum Towarzystwa Naukowego Płockiego

Notatki Płockie 15/3-57, 18-21

1970

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych oraz w kolekcji mazowieckich czasopism regionalnych mazowsze.hist.pl.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Muzeum Towarzystwa Naukowego Płockiego

Wśród licznych inicjatyw powstałego w 1820 roku Towarzystwa Naukowego przy Szkole Wojewódzkiej Płockiej znalazło się zorganizowanie własnego muzeum. Wagę tego postanowienia podkreśla fakt, że na okres ten przypadają narodziny polskiego muzealnictwa. Już wprawdzie w 1775 roku Michał Mniszek sformułował potrzebę utworzenia „Museum Polonicum” uzasadniając ją względami społecznymi, a w końcu XVIII wieku w polskim kolekcjonerstwie występuje pewna specjalizacja, pierwsze zbiory zostały publicznie udostępnione w pierwszych latach XIX stulecia przez Izabelę Czartoryską w Puławach¹⁾. W kilka lat później Potoccy udostępnili swe zbiory w Wilanowie. W czasach Księstwa Warszawskiego i Królestwa Kongresowego gromadzeniem zbiorów muzealnych zajęło się Towarzystwo Warszawskie Przyjaciół Nauk. Muzeum jednak nie powstało; zbiory zostały rozproszone po upadku powstania listopadowego²⁾.

Płockie Muzeum Towarzystwa Naukowego wyrosło z tradycji Szkoły Wojewódzkiej, będącej od czasu reform Komisji Edukacji Narodowej, a w szczególności w latach 1815—1830 głównym ośrodkiem intelektualnym Płocka i województwa. Przepisy prawne Królestwa Polskiego z 1812 roku dotyczące szkolnictwa nakazywały zakładanie muzeów o charakterze pracowni naukowych z zakresu fizyki i historii naturalnej³⁾. Takie „zbiory naukowe” istniały w Szkole Wojewódzkiej już znacznie wcześniej, o czym mówi cytowany przez Waldemara Rolbieckiego fragment raportu Szkoły skierowanego do Komisji Rządowej Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z 1820 roku, a mianowicie: „...*Muzeum. Komisja Edukacyjna sprawiła dla Szkoły Płockiej potrzebne fizyczne i matematyczne narzędzia; podobnie z Berlina przysłane były dwa globy i różne instrumenta; ale w roku 1807, po wybicciu drzwi do składów i do Muzeum w czasie zajęcia kolegium przez wojska, nie miało zostać żadnych narzędzi oprócz berlińskich globów. W roku 1808 ofiarował Szkole doktor Hartman aparat galwaniczny niezupełny i zbiór minerałów w niewielkiej pokojowej szafce zamknięty. Drobne optyczne narzędzia zostały po rektorze Rose. Maszynę elektryczną otrzymała Szkoła z daru rektora ks. Przybylskiego. Narzędzia matematyczne z Wrocławia sprowadzono*”⁴⁾

Nie przeceniając znaczenia muzeum szkolnego, przeznaczonego wyłącznie dla realizacji programu nauczania należy pamiętać, że ci sami ludzie, którym ono podlegało z rektorem Kajetanem Morykonim na czele byli założycielami Towarzystwa Naukowego. Jego tradycja legła zatem u podstaw postanowienia założenia Mu-

zeum sformułowanego w ustawach Towarzystwa Naukowego. Część 8 statutu mówi:

„Muzeum.

37. Każdą osobliwość natury, pomnik historyczny albo jaką bądź rzecz naukom i przemysłowi przydatną Towarzystwo z wdzięcznością do składów swoich przyjmie.
38. Muzeum Towarzystwa połączone być może z Muzeum i gabinetami Szkoły Wojewódzkiej, ale starać się wypadnie o wolność nadania tym składom tytułu Muzeum Województwa Płockiego.
39. To Muzeum dla ukazania publiczności w pewne czasy otwierane być może”⁵⁾

Starania połączenia zbiorów muzealnych Szkoły i Towarzystwa zakończone zostały pomyślnie.

W dniu 21. IX 1821 roku Komisja Rządowa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego Królestwa Polskiego w swoim reskrypcie nr 1. 7097 zezwoliła na połączenie zbiorów Towarzystwa i Szkoły nadając im nazwę „Muzeum Publiczne i Szkolne Województwa Płockiego”⁶⁾

Dzień 21 września 1821 jest dniem oficjalnego powołania Muzeum w Płocku. Powstało ono wprawdzie po udostępnieniu do zwiedzania kolekcji Czartoryskich i Potockich, ale było pierwszą w kraju instytucją muzealną, działającą na podstawie decyzji władz państwowych Królestwa Polskiego.

Najpoważniejszą dziedziną działalności Muzeum był dział „starożytnictwa”, gromadzący zabytki archeologiczne i numizmaty. Członkowie Towarzystwa, szczególnie zastępca profesora Szkoły Jan Borowicz, prowadzili badania archeologiczne i naukowe, opracowywali posiadane eksponaty. Ekspedycje naukowe docierające na miejsca wykopalisk prowadziły bardzo wszechstronną dokumentację włącznie z pomiarami terenu i wywiadami u okolicznych mieszkańców. Spośród licznych znalezisk najważniejszy był skarb monet z Trzebońsk koło Proboszczewic, składający się ze 145 monet wybranych z tysiąca kilkuset, który opisał i udokumentował rysunkami Jan Borowicz. On też na podstawie analogii z podobnym znaleziskiem w Dani wydatował skarb na XI wiek. Monety te zostały następnie przekazane przez prezesa Komisji Wojewódzkiej gen. Floriana Kobylińskiego Towarzystwu Przyjaciół Nauk w Warszawie, które powierzyło ich ponowne opracowanie Joachimowi Lelelewowi. Część monet pozostała już w Warszawie, 35 sztuk pozostało w Płocku⁷⁾.

Wszystkie eksponaty działu „starożytności” pochodziły ze znalezisk, dostarczane przez członków Towarzystwa, okolicznych ziemian, młodzież a nawet robotników. I tak Feliks Bożewski uczeń Uniwersytetu przekazał garnek, w którym znaleziono skarb trzeboński, Adam Żół-

towski nauczyciel domowy złożył „zabytki starożytne” pochodzące z Sierakówka, inspektor Marcinkowski i Ignacy Kanigowski — pamiątki z grobów i okopów w Tuchlinie nad Narwią. Muzeum przyjmowało także eksponaty do opracowania naukowego, np. dziedziczka Wierznicy Rościszewska za określenie znalezionych na jej dobrach monet zobowiązała się część przekazać do zbiorów. Również w Muzeum opracowano znalezisko monet z powiatu mławskiego. Wielu ofiarodawców przekazało także eksponaty historyczne. Znajdował się np. list urzędowy króla Jana III, odezwa Legionów Polskich we Włoszech złożone przez Zakrzewskiego i plan Płocka oraz nieliczne przykłady malarstwa.⁸⁾

Zbiory połączonego Muzeum Towarzystwa i Szkoły Wojewódzkiej musiały nadal służyć potrzebom uczelni. Stąd rozwijały się gabinety pomocy szkolnych a szczególnie dział historii naturalnej. W 1822 roku zakupiono w Warszawie do Muzeum gabinet mineralogiczny, który dzięki licznym darom osiągnął w 1830 roku liczbę 1805 eksponatów. Wśród ofiarodawców znaleźli się m. in. poseł gostyński Dębowski i zastępca profesora Trzciniński oraz wielu uczniów, przywożących eksponaty z wakacji.⁹⁾

W Muzeum powstałym w tamtych czasach nie mogło brakować różnych „osobliwości”. Składano do zbiorów czaszkę koźlą z rogami, skorupę strusiego jaja, gniazdo remiza, róg łosia, rurkę szklaną z huty w Skępem itp.¹⁰⁾

Muzeum stanowiło zatem zbiór różnorodnych eksponatów cennych i bezwartościowych. Zgodnie z ówczesnymi zainteresowaniami w Polsce, tak szeroko propagowanymi przez Stanisława Kostkę Potockiego najlepiej prowadzony był dział „starożytnictwa”, będący warsztatem pracy naukowej. Środowisko związane z tym działem posiadało ożywione kontakty z innymi ośrodkami o czym najlepiej świadczy fakt wykorzystania przy opracowywaniu skarbu w Trzeboni analogicznych odkryć za granicą. Dbalność o utrzymanie w całości istniejących zespołów zabytków (rozdzielenie skarbu w Trzeboni określono jako stratę dla historii) wystawia dobre świadectwo stosowanym w pracy muzealnej metodom.

Zbiory Muzeum zostały rozproszone po upadku powstania listopadowego. Nie zachowały się także — nie wiadomo nawet czy były — spisy inwentarzowe.

O znacznych rozmiarach Muzeum świadczy jednak wykaz z 1830 roku zawierający te obiekty, które w ramach całego zespołu” są istotną Szkoły własnością”; zamyka się on liczbą 3613 eksponatów.¹¹⁾ Można zatem przyjąć, że posiadało ono ponad 5000 obiektów. Brak jest również wiadomości na temat zasięgu oddziaływania Muzeum. Liczne grono członków Towarzystwa i społecznych współpracowników potrafiło, jak się wydaje, dość szeroko spopularyzować idee gromadzenia zbiorów. Służyły one przede wszystkim młodzieży szkolnej ale zgodnie ze statutem Towarzystwa mogły być udostępnione publiczności.

Wypadki powstańcze sprawiły, że Muzeum Publiczne i Szkolne Województwa Płockiego musiało po 10 latach przerwać swoją działalność.

Reaktywowane w 1907 roku Towarzystwo Naukowe Płockie przystąpiło do ponownej organizacji muzeum. Podobnie jak w 1820 r. początek stanowiły „zbiory szkolne” kompletowane przez Towarzystwo Higieniczne w Płocku z inicjatywy dr Aleksandra Macieszy. Składały się na nie pomoce naukowe — mikroskop, tablice poglądowe, okazy roślin, owadów i zwierząt ale w wydanej w 1904 roku broszurze Zofii Grabowskiej opiekunka „zbiorów” uważa za konieczne gromadzenie również obrazów.¹²⁾

Dzięki ofiarności społeczeństwa zbiory Muzeum dość szybko się rozrastają. Pierwszym poważnym darem był zespół eksponatów geologiczno-paleontologicznych po Aleksandrze Zalewskim profesorze Uniwersytetu Lwowskiego przekazany przez rodzinę chłopską Flaków z Radziwia.¹³⁾

W roku 1912 w dwu pokojach na parterze budynku przy pl. Narutowicza 8 otwarto pierwszą wystawę, na którą złożyło się 780 eksponatów z zakresu paleontologii, mineralogii, geologii, przyrody, archeologii, numizmatyki, historii, rzemiosła artystycznego i etnografii.¹⁴⁾

Na podstawie zachowanego przewodnika po ekspozycji z 1914 roku i fotografii wewnątrz możemy dość dokładnie poznać zawartość Muzeum. W czterech szafach i kilku gablotach pierwszego pokoju umieszczono okazy dotyczące ziemi, a więc skamieliny, żwir, piaski z terenu całej Polski, zwłaszcza z Mazowsza Płockiego. Na szafach znajdowały się szczątki zwierząt, mamuta i niedźwiedzia jaskiniowego. Powyżej na ścianach tablice „stopniowego rozwoju życia organicznego na ziemi, oraz mapa geologiczna profesorów J. Siemiradzkiego i E. Dunikowskiego, a także krajobrazy geologiczne zawieszane nad szafami”.

W drugim pokoju eksponowano „okazy dotyczące człowieka, świata zwierzęcego i roślinnego na ziemi Płockiej”. A więc narzędzia krzemienne z okresu neolitu (Rębierz pod Tokarami i Ośnicą), siekierki kamienne (Zagróbki pow. płocki, Ligowa pow. lipnowski), narzędzia i ozdoby brązowe (Milewko pow. sierpecki), urny wydobyte w czasie budowy gmachu Banku i wiele innych zabytków archeologicznych. „Zasługują na uwagę: klucz z XIV w., wydobyty z podziemi płockich, miecz krzyżacki wydobyty z Wisły, kule kamienne i żelazne, skrzynia skarbcowa z XVII wieku, stolik empirowy z początku XIX wieku, pieczęcie miast i cechów, przywileje, medale, miniatury itp.”. Z zakresu etnografii znajdowały się m. in. stroje z okolic Płocka i z Puszczy Zielonej oraz pajaki wykonane w Cekanowie i Liszynie pow. płocki. Na zakończenie eksponowane były okazy zwierząt i ptaków z lasów skrwiłęńskich oraz ptaków i ryb wiślanych a także rogi jelenia, łosia.¹⁵⁾

Pierwsza wystawa była zatem zbiorowiskiem różnorodnych eksponatów ułożonych jednak

dość konsekwentnie pod kątem zilustrowania dziejów Mazowsza Płockiego.

Chociaż metoda ekspozycji, typowa zresztą dla ówczesnego muzealnictwa nie tylko prowincjonalnego, czyniła z muzeum gabinet osobliwości, sama idea prezentacji działalności człowieka na tle jego środowiska naturalnego dziś zyskała jeszcze na aktualności. Dzięki zabiegom kustosa Haliny Rutskiej i jej współpracownikom Muzeum Mazowsza Płockiego rozrosło się w ciągu kilkunastu lat tak poważnie, że pomimo powiększenia ekspozycji do 13 sal, w 1923 roku wiele zabytków archeologicznych i etnograficznych pozostawało w magazynie.¹⁶⁾

Najszybciej rozwijał się dział kultury i sztuki, w którym zgromadzono wiele mebli, obrazów, szkła, porcelany, numizmatów, pamiątek historycznych — ofiarowanych między innymi przez M. Stokowską, L. Kadłubowskiego, ks. Lasockiego, Ignacego Karnkowskiego z Karnkowa i Gustawa Zielińskiego z Łążyna.

Dział etnografii i wykopalisk gromadził „przedmioty przedhistoryczne, szczątki zwierząt dyluwalnych, zabytki etnograficzne”. Ekspozaty przekazywali okoliczni chłopcy — Gościńiakowie z Ośnicy, Więcek, Garwaccy, Flakowa i Swat z Radziwia, J. Zalewski ze Słupna, oraz nauczyciele — Dulczewski z Tłuchowa, Karlsa z Rypina i Tomczak z Płońska.

Zebrałe w czasie podróży po Kurpiach stroje i sprzęty ofiarowała Maria Macieszyna.

Dział prehistorii początkowo zasilany był obiektami pochodzącymi z własnych poszukiwań. Od czasu utworzenia Państwowego Urzędu Konserwatorskiego Towarzystwo Naukowe rozwinęło szeroką działalność w zakresie zabezpieczania stanowisk archeologicznych. Do muzeum trafiały jedynie zabytki pochodzące z drobniejszych odkryć i po uprzednim udokumentowaniu stanowiska.¹⁷⁾

Sala muzealna TNP w budynku przy ul. Narutowicza 8 — tzw. zbrojownia. Zdjęcie pochodzi z okresu międzywojennego

W 1928 roku płocka placówka otrzymuje nazwę Muzeum Mazowsza Płockiego im. prof. Ignacego Mościckiego, Prezydenta Rzeczypospolitej¹⁶⁾. Towarzystwo chciało zapewne pozyskać możnego protektora dla realizacji planów budowy nowej siedziby muzeum, które w tym samym czasie zostały ukonkretnione w postaci projektu architekta Urbańskiego, przedstawionego na wystawie architektonicznej w Płocku. Ostatecznie poprawiono warunki drogą zakupu budynku przy pl. Narutowicza 2. W rok później do nowego budynku przeniesione zostały zbiory archeologiczne, etnograficzne i przyrodnicze, w starym pozostał dział historyczno-kulturalny, nadal pod opieką Haliny

Sala muzealna TNP w budynku przy pl. Narutowicza 8, będąca jednocześnie salą posiedzeń zarządu. Zdjęcie z okresu międzywojennego

Rutskiej. Kustoszem działu etnograficzno-przyrodniczego został mianowany Kazimierz Gelinek, który w ciągu wielu lat prowadził w okolicach Płocka badania geologiczne i archeologiczne, zajmując się m. in. zagadnieniem skarpy wiślanej¹⁹).

Po śmierci Haliny Rutskiej w 1932 roku opiekę nad działem historyczno-kulturalnym objęła jej współpracowniczka, Halina Jankowska²⁰).

Towarzystwo Naukowe organizowało wiele wystaw czasowych. Pierwsza z nich (1910 r.) obrazowała zdobnictwo ludowe z okolic Płocka²¹). W 1914 roku uruchomiono wystawę sztuki, na którą złożyły się prace malarskie Wacława Zaboklickiego, rzeźba St. K. Ostrowskiego oraz dawne widoki Płocka ze zbiorów własnych i wypożyczonych od Dominika Witke-Jeżewskiego²²).

W oparciu o wystawę Maria Macieszyna przygotowała publikację pt. „Płock w malarstwie”.

Z okazji 100 rocznicy śmierci Tadeusza Kościuszki zorganizowano wystawę dokumentów i pamiątek opracowaną plastycznie przez Wandę Szrajberównę²³).

W latach 30-tych, kiedy popularyzacją plastyki zajmuje się głównie Klub Artystyczny Płocczan, Towarzystwo także organizuje kilka wystaw z zakresu malarstwa (Heleny Jawniszko, Eugenii Godlewskiej i Marii Roga) i tkactwa (I. Grabowskiej).

Wiele pamiątek z powstania styczniowego znajdujących się dzisiaj w zbiorach Muzeum Mazowieckiego pochodzi, jak się wydaje, z wystawy zorganizowanej w 1938 roku²⁴).

Wynikiem własnych prac naukowych oraz szerokich kontaktów z dużymi ośrodkami, zwłaszcza Warszawa i Poznaniem były liczne odczyty z zakresu historii, etnografii i sztuki.

Muzeum Mazowsza Płockiego odgrywało poważną rolę dla miasta i całego regionu. Jego wszechstronne, społeczne oddziaływanie było

przede wszystkim zasługą Haliny Rutskiej, która nie tylko była „zapobiegliwą kustoszka” obdarzoną talentem „nawążywania serdecznego kontaktu ze zwiedzającymi”, ale traktowała muzeum jako warsztat szerokiej pracy wychowawczej²⁵).

W koncepcjach działalności oświaty Rutaska chciała wyjść poza sale ekspozycyjne, dotrzeć do różnych środowisk młodzieżowych w mieście i na wsi. Wycieczka do Muzeum miała być poprzedzona wysłuchaniem cyklu odczytów ilustrowanych przezroczami. Warunki nie pozwoliły jej na pełną realizację tego programu, potrzebna jednak uczynić Muzeum placówką niezbędną dla nauczycieli i młodzieży.

6000 zwiedzających rocznie w tym wiele wycieczek szkolnych oraz lekcje przeprowadzone na ekspozycji stanowią dobrą wizytówkę oświatowej działalności²⁶).

W 1939 roku Muzeum wraz z innymi zbiorami Towarzystwa Naukowego zostały przejęte przez władze okupacyjne. Halina Jankowska ucieka w obawie przed aresztowaniem. Kazimierz Gelinek zostaje wywieziony do obozu koncentracyjnego w Gusen, teraz jako więzień bierze udział w pracach wykopaliskowych. Zbiory pozostają w Płocku, gdyż hitlerowcy zamierzają zorganizować tu muzeum niemieckie. Ich opiekunem zostaje wyznaczony Michał du Laurans artysta malarz.

Po wyzwoleniu porządkowanie Muzeum trwało kilka miesięcy, dla publiczności zostało udostępnione 1 grudnia 1945 roku. Decyzją Ministerstwa Kultury i Sztuki z dnia 9 grudnia 1949 r. Muzeum Mazowsza Płockiego Towarzystwa Naukowego zostaje przejęte przez Państwo w zarząd i użytkowanie²⁷).

Muzeum Towarzystwa Naukowego Płockiego zapisało się trwale w historii kultury Płocka i Mazowsza, stanowiąc ważną kartę dziejów polskiego muzealnictwa. Jego 150-letnie tradycje kontynuuje Muzeum Mazowieckie w Płocku.

PRZYPISY

1. Lorentz, Muzeum, Wielka Encyklopedia Powszechna t. 7, s. 549. Brzostowski Muzea w Polsce s. 6.
2. Lorentz, Muzeum, Wielka Encyklopedia Powszechna, t. 7 s. 549.
3. Rolbiecki, Towarzystwo Naukowe przy Szkole Włodzkiej Płockiej (1820—1830) Wrocław—Warszawa—Kraków 1969 s. 207.
4. Tamże s. 206.
5. Tamże s. 270.
6. Tamże s. 207.
7. Tamże s. 196—203.
8. Tamże s. 196—203.
9. Tamże s. 207—209.
10. Tamże s. 207—209.
11. Tamże s. 209.
12. Nowakowska, Towarzystwo Naukowe Płockie 1820—1830, 1907—1957, Płock, 1957 s. 170.
13. Rutaska, Towarzystwo Naukowe Płockie 1820—1830, 1907—1928 Płock 1929 s. 7.
14. Kieffer, Towarzystwo Naukowe Płockie 1820—1830, 1907—1957 s. 30.
15. dr Al. Maciesza, Przewodnik po Muzeum Towarzystwa Naukowego w Płocku, Płock 1914.
16. Rutaska, jw. s. 16.
m. in. ks. Lasocki i autor broszury „Zbiory Muzealne Towarzystwa Naukowego w Płocku” 1917, będącej apłem do społeczeństwa o przekazywanie eksponatów.
17. Rutaska, jw. s. 14—16.
18. Tamże s. 11.
19. Tamże s. 12.
20. Kieffer, jw. s. 41.
21. Tamże s. 29.
22. Rutaska, jw. s. 7.
23. Tamże s. 10.
24. Kieffer, jw. s. 44.
25. Maciesza, Stefan i Halina Rutaska, Płock 1933 r. s. 24. Nowakowska, jw. s. 16.
26. Rutaska, jw. s. 16.
27. Mierzejewska, Towarzystwo Naukowe Płockie 1820—1830, 1907—1957 s. 215.